

ДЕВІАНТНІ ПРОЦЕСИ СЕРЕД ЗАКАРПАТСЬКИХ СІМЕЙ

Девіація в різних формах є дуже поширеним явищем. Тенденція до відхилення від загальноприйнятих правил поведінки має давню історію, вона з'явилася одночасно з зародженням людства. Уже тоді суспільство ставило на її шляху якісь перешкоди, що утримували людей від вчинків, що суперечать уявленням людей про правила поведінки.

Динаміка соціальних процесів у період трансформації, кризова ситуація в багатьох сферах громадського життя, аномічний стан українського суспільства, неминуче призводять до збільшення девіацій, що проявляються в поведінкових формах, що відхиляються від норм. Найбільшою мірою це простежується в збільшенні кількості девіаційних форм сучасної українській сім'ї.

Ключові слова: девіативна поведінка, сімейні відносини, алкоголізм, насилля, неповні сім'ї.

Девіація в различных формах является очень распространенным явлением. Тенденция к отклонению от общепринятых правил поведения имеет давнюю историю, она появилась одновременно с зарождением человечества. Уже тогда общество ставило на ее пути какие-то препятствия, которые удерживали людей от поступков, противоречащих представлениям людей о правилах поведения.

Динамика социальных процессов в период трансформации, кризисная ситуация во многих сферах общественной жизни, аномическое состояние украинского общества, неизбежно приводят к увеличению девіацій, проявляющихся в поведенческих формах, отклоняющихся от норм. В наибольшей степени это прослеживается в увеличении количества девіаційных форм современной украинской семьи.

Ключевые слова: девіативное поведение, семейные отношения, алкоголизм, насилие, неполные семьи.

Deviation in various forms is very common. Tendency to diverge from the generally accepted rules of behavior has a long history, it appeared simultaneously with the birth of mankind. Even then put society on its way any barriers that kept people from acts contrary to the way people thought about the rules of conduct.

The dynamics of social process during the transformation crisis in many areas of public life, anomichnyy state of Ukrainian society will inevitably lead to an increase in deviations that manifest themselves in behavioral forms that deviate from the norm. The worst is seen in increasing the number of deviation form the modern Ukrainian family.

Key words: deviation behavior, family relationships, alcoholism, violence, single-parent families.

Постановка проблеми. Соціологічне пояснення «девіацій» вперше дав французький соціолог Е. Дюркгейм. Автор вважає девіацію настільки ж природною, як і конформізм. Більш того, відхилення від норм несе не тільки негативний, але і позитивний початок. Девіація підтверджує роль норм, цінностей, дає більш повне уявлення про різноманіття норм. Реакція суспільства, соціальних груп на девіантну поведінку уточнює межі соціальних норм, зміцнює і забезпечує соціальну єдність. І, нарешті, девіація сприяє соціальній зміні, розкриває альтернативу існуючому, веде до удосконалювання соціальних норм [2, с. 15].

Аналіз досліджень і публікацій. Сутність, причини та типи девіацій вивчали такі видатні вчені як: Ц. Ламброзо, В. Шелдон, Е. Дюркгейм, Р. Мертон та ін. Вони зробили значний внесок щодо розуміння цього поняття в науці.

Виклад основного матеріалу. Девіація включає в себе делінквентну, девіантну і кримінальну поведінку. Найпростішим типом девіації є делінквентна поведінка, яка характеризується психологічною схильністю до асоціальних вчинків, які не ведуть до кримінальної відповідальності. Здебільшого – це агресивні насильства вдома і в класі; утечі з

дому, вимагання, татування. При несприятливих умовах соціалізації дитини проходить перехід від делінквентної до девіантної поведінки. Під девіантною поведінкою розуміється соціальне явище, яке виражає в масових формах людську діяльність, що не відповідає офіційно встановленим або фактично сформованим, визнаним у цьому суспільстві нормам (шаблонам, стандартам). Проявом девіантної поведінки є ситуаційно зумовлені поведінкові реакції: викрадення автомобілів з метою отримати матеріальної допомоги; п'янство і наркотизація – адиктивна поведінка. Кримінальна, або злочинна поведінка – це вчинки, які можна класифікувати як злочин [2, с. 15-16].

Виникнення девіації можуть спричинити різні фактори:

- 1) біологічні:
 - генетичні відхилення, які передаються через спадковість (порушення розумового розвитку, слуху, зору);
 - психофізіологічні, пов'язані з впливом на організм людини техногенних катастроф (атомної та хімічної енергії, землетрусів);
 - фізіологічні – недоліки в конституційно-соматичній будові організму (дефекти мови, непривабливості);
 - 2) психологічні, які включають наявність психопатології та акцентуації окремих якостей характеру;
 - 3) соціально-педагогічні, викликані дефектами шкільного, сімейного і громадського виховання;
 - 4) економічні, пов'язані з соціально-економічною кризою;
 - 5) морально-естетичні, викликані соціально-культурними змінами в суспільстві, переорієнтацією цінностей [8, с. 133].
- Характерні ознаки девіантної поведінки:
- багаторазові, тривалі порушення не будь-яких, а найважливіших норм для певного суспільства на цей час;
 - поведінка зумовлена загальною спрямованістю особистості, а не є наслідком кризової, нестандартної ситуації;
 - поведінка супроводжується різноманітними проявами соціальної дезадаптації, викликає негативну оцінку з боку інших людей;
 - поведінка не ототожнюється з психічними захворюваннями чи патопсихологічними станами, хоча за певних умов може набувати патологічних форм (алкоголізм, наркоманія тощо);
 - результатом поведінки є заподіяння реальної шкоди самій особистості чи оточуючим;
 - має виразну індивідуальну, вікову та статеву своєрідність.

В основі девіацій лежить конфлікт цінностей, інтересів, розходження потреб, деформація способів їх задоволення, помилки у вихованні, негативний життєвий досвід, емоційні проблеми, неадекватність самооцінки і рівня домагань, слабкий розвиток рефлексії, низький рівень адаптивних можливостей [2, с. 16].

В Україні, і зокрема на Закарпатті розвивається тенденція позашлюбного народження дітей: частка дітей, народжених жінками, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі у 2012 році становила 17,4 % у загальній кількості народжених дітей. При цьому в деяких регіонах ця частка перевищувала 25 % у міських поселеннях (Дніпропетровська, Запорізька, Донецька та Херсонська області) і 33 % у сільських поселеннях (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська та Херсонська області).

Наявні регіональні відмінності у шлюбно-сімейній структурі населення зумовлені соціально-економічними особливостями регіонів, укладу життя, статево-вікового складу населення, насамперед міського і сільського. Як свідчать дані, розлучення і неповні сім'ї найбільше поширені в індустріально розвинених областях, тобто серед міських жителів. Тут також менша середня величина сім'ї та кількість дітей у сім'ях. Порівняно міцніші шлюбно-сімейні традиції – в селах та в західних областях України, де переважає сільське населення. В цих областях більша схильність до шлюбу, нижчі показники розлучень, а сім'ї більші за кількістю дітей та інших родичів, які мешкають спільно [1, с. 67].

Отже, можна сказати, що сучасний стан соціального інституту сім'ї характеризується такими особливостями як:

- інститут сім'ї як порівняно стійка соціальна структура суспільства зберігає найвищу вагомість у масовій свідомості населення;
- продовжують знижуватися показники шлюбності українського населення за одночасного підвищення показників розлученості, овдовіння та позашлюбного народження дітей;
- у сімейно-шлюбній структурі населення продовжуються тенденції до зменшення частки молодих сімей, заснованих на офіційно оформленому шлюбі, та зростання частки неповних сімей (без шлюбної пари), що складаються з матері й дитини;
- поглиблюється гендерна асиметрія у шлюбних та сімейних характеристиках населення, що виявляється, зокрема, в розриві між частками жінок і чоловіків, які перебувають в шлюбі, а також у зростанні кількості овдовілих осіб у суспільстві за рахунок жінок;
- поширені у суспільстві гендерні стереотипи свідчать про те, що сучасні гендерні відносини перебувають у стані певної трансформації, зумовленому розвитком загальної політичної і соціально-економічної ситуації у країні, а тому ті суперечливі тенденції, що спостерігаються в інституті сім'ї, потребують додаткового вивчення їх як феномена перехідного періоду [1, с. 76].

Надзвичайно гострою проблемою є маргіналізація частини сімей внаслідок таких соціальних патологій, як алкоголізм, наркоманія, насильство, що загострюються в умовах невизначеності соціальних ідеалів суспільства, швидкого майнового розша-

рування населення. Це призводить до поширення такого соціально небезпечного явища, як соціальне сирітство внаслідок нехтування батьками своїх родинних обов'язків, поява особливої маргінальної групи – «дітей вулиці», які займаються бродяжництвом та жебрацтвом. Поширення дитячої безпритульності й бездоглядності є однією з найгостріших соціальних проблем сучасної України і свідчить про значні «збої» у реалізації специфічних функцій сім'ї, недосконалість й неефективність багатьох інститутів суспільства.

Виділяють такі тенденції подальшого розвитку сучасної сім'ї:

- 1) збільшення кількості розлучень;
- 2) збільшення кількості неповних сімей і дітей, народжених поза шлюбом;
- 3) зменшення середньої тривалості шлюбу;
- 4) відкладення часу вступу до шлюбу;
- 5) проживання подружніх пар без оформлення шлюбу;
- 6) зменшення розмірів сім'ї і народжуваності дітей з подальшим старінням населення та навіть його депопуляцією;
- 7) збільшення кількості самотніх людей, які не одружуються;
- 8) зменшення кількості повторних шлюбів тощо [6, с. 203].

Ліквідація цих «збоїв», особливо в складних умовах соціально-економічної й постіндустріальної трансформації, можлива лише шляхом комплексної соціально-демографічної політики, спрямованої на зміцнення інституту сім'ї на засадах інтеграції найкращих зразків сучасної ідеології сімейного будівництва в шлюбно-сімейні традиції українського народу. Необхідно, з одного боку, формування в суспільній свідомості суспільних та особистих цінностей, орієнтованих на міцну, гармонійну сім'ю, відповідальне ставлення до всіх членів родини, міцний шлюб, заснований на принципах відповідальності, любові, взаємоповаги як неодмінний атрибут щастя та успіху в житті людини; а з іншого – створення соціально-економічних передумов для функціонування і розвитку сім'ї, підвищення її стабільності.

За даними опитування, яке проводилося студентами 2 курсу, серед мешканців Закарпатської області було виділено 2 найбільш розповсюджені девіації серед закарпатських сімей, а саме:

- 1) алкоголізм;
- 2) насилля в сім'ї.

Алкоголізм є однією з найпоширеніших проблем сучасної української сім'ї і взагалі всього суспільства. Причиною є те, що вживання алкогольних напоїв із шкодою для здоров'я викликає численні негативні соціальні та медичні наслідки, призводить до фізичної і моральної деградації як окремої людини, так і складає загрозу безпеки суспільства в цілому.

Україна посідає п'яте місце у світі за рівнем вживання алкоголю (15,6 л чистого алкоголю на душу населення). Причому, тільки приблизно половина всього обсягу вживання алкоголю – продукт

легального виробництва. Надзвичайно високим є рівень вживання міцних алкогольних напоїв (не менше 80 %). До зловживання алкоголем приєднуються все більше жінок і підлітків, у тому числі й як наслідок зростання споживання пива і слабоалкогольних «алкопопсів» у сучасному суспільстві, відносної легкості придбання алкогольних напоїв і доступних цін. З психічними та поведінковими розладами внаслідок вживання алкоголю в Україні під диспансерним наглядом перебуває близько 600 тисяч осіб. Однак реальна кількість осіб, які страждають на алкогольну залежність, невідома і очевидно є значно більшою.

Якщо хтось із членів сім'ї п'є, то це шкодить усій сім'ї. Алкоголізм – захворювання цілої родини. Життя рідних алкоголіка зазвичай кружляє в орбіті алкоголіка. Головною проблемою їхнього життя стало питання їхнього родича.

Замість почуття безпеки, довіри та любові, сім'я відчуває страх, загрозу, гнів, сором, образу та вину.

Сімейне життя, що мало б забезпечувати підтримку, стає найважчим тягарем та джерелом труднощів. Замість правди й відвертості з'являються фальш, облуда й маніпуляції. Сім'я замикається у своєму стражданні й нещасті, відчужується від навколишнього світу. Усі думки і почуття членів родини зосереджуються довкола алкоголіка. Поступово виникає прагнення контролювати його поведінку, намагання будь-якою ціною утримати його від споживання алкоголю, виявлення схованок, вилучення грошей, включно з домашнім арештом; прийняття на себе відповідальності за його п'яні вчинки; спроба відгородити його від наслідків зловживання алкоголю.

Члени родини готові до самопожертви, відмовляються від власних потреб і прагнень, перебирають на себе всі обов'язки, пов'язані з домашнім господарством. Їм притаманна так звана «емоційна гойдалка» (розпач і сподівання, розчарування та ілюзії, наївна віра в обіцянки виправитися й образу). У думках – страх перед розлученням, занижена самооцінка, маніакальні переживання за майбутнє. Злість, сварливість, що вибухають через будь-яку, навіть незначну причину, чергуються із сонним отупінням й жалем до себе.

Переважає більшість закарпатських сімей, де проживає алкоголік, перебувають на межі бідності. Алкоголік не лише проп'є всі гроші, він продасть усе, що можна буде продати, щоб лише мати жаданий алкоголь.

Важко адаптуватись до таких умов. Сімейне життя опиняється у пастці. Члени родини й за чиєюсь допомогою не можуть звернутися, бо відгороджені від світу, бо це таємниця, яку вони всі оберігають. Таке співпроникнення у хворобу чоловіка чи батька (або іншої близької особи) психологи називають пасткою співзалежності [5, с. 53-54].

Співзалежність визначають як емоційний, психологічний і поведінковий стан, який розвивається в результаті тривалої схильності до стресу і використання пригнічуючи правил – правил,

які не дозволяють відкрито виражати свої почуття і також прямо обговорювати особисті і міжособистісні проблеми. Тобто, сутність співзалежності складає концентрацію думки на чиемусь житті, що приводить до порушення адаптації [7, с. 91].

Психологи помітили, що чоловіки-алкоголіки в переважній більшості беруть собі за дружин певний тип жінок, їх приваблюють передусім їхні материнські якості. Відповідно й жінка погодиться на такий шлюб, коли має підсвідоме бажання проявляти до чоловіка свою материнську турботу.

Сумнівно, що такий шлюб має бодай якийсь шанс бути щасливим.

Якщо чоловік п'є, то постійна турбота про нього дружини позбавляє його потреби самостійно шукати допомоги у своїй ситуації, у нього просто немає стимулів, щоб бути тверезим.

Вона ж у свою чергу переконує себе, що робить усе, що тільки може, заради нього. Згодом почне скаржитися, що він не виконує ролі голови сім'ї, навіть не підозрюючи, що це вона сама погодилася на зміну ролей, сама взяла у свої руки віжки правління. Вона переповнюється співчуттям до себе – так багато всього на її плечах, й для неї це непосильний тягар [5, с. 64].

Отже, алкоголь є гострою проблемою сучасного закарпатського суспільства, тому потребує детальнішого вивчення та розробки шляхів вирішення і попередження.

По всьому світі насильство з боку подружніх партнерів калічить долі жінок, адже 50 % усіх бездомних жінок та дітей – це ті, хто намагається врятуватися від насильства в сім'ї. За даними Фонду із запобігання насильству в сім'ї «кожні 9 секунд б'ють жінку, щороку б'ють понад 4 мільйони осіб».

Поширена думка про те, що лише в неблагополучних сім'ях трапляється домашнє кривдження, що є міфом. Насильство може торкнутися будь-якої сім'ї: ні статки, ні освіта, ні національність чи сексуальна орієнтація не можуть бути своєрідним гарантом від домашнього кривдження.

Соціологічне опитування, проведене 2005 року кандидатом філософських наук Володимиром Федориком серед дільничних інспекторів Бердянська показало, що відсоток насильства є високим в сім'ях з малими доходами, знижується в середньо забезпечених сім'ях, а потім знову зростає. Сварки в малозабезпечених родинах найчастіше трапляються на ґрунті зловживання алкоголем та неблагополучної атмосфери в сім'ї, а у родинах середнього достатку – через недовіру, ревності, зради. Жінки з родин з високими доходами взагалі не звертаються до правоохоронних органів побоюючись непотрібного розголошення.

Згідно з даними криміналістів, близько 30 % вбивств стається на сімейно-побутовому ґрунті. Щороку в Україні до судово-медичної експертизи звертаються близько 500 жінок; 2 мільйони дітей віком до 14 років разом з матерями потерпають від систематичного побиття. Для 10% дітей нещасливим результатом стає смерть, а для 2 % – самогубство, оскільки сімейні скандали надто впливають на

дитячу психіку, породжуючи неврози та психічні хвороби.

Ситуація з домашнім насильством настільки давня в Закарпатті, що основною проблемою можна назвати навіть не саму проблему наявності домашнього кривдження, а дуже низьку інформативність потерпілих жінок, про психологічний і правовий аспекти, замовчування проблеми жертвами і очевидцями й відносно байдужість і влади, і громадськості [2, с. 244].

Об'єктом насильства у сім'ї може біти будь-який член сім'ї. При цьому можна виділити насильство з боку батьків до своїх дітей, з боку одного з подружжя до другого та з боку дітей або внуків до своїх літніх родичів [3, с. 42]

Всі ці фактори девіантної поведінки можуть призвести до такого явища, як неповна сім'я. За даними перепису 2001 року, в нашій країні нараховується 2,3 млн неповних сімей, які складаються, переважно, з матері з дітьми та іноді одним із батьків – матері чи батька. За 1989-2001 рр. кількість неповних сімей збільшилась на 21,1 %. Найбільш поширеними серед них є сім'ї, які складаються з матері з дітьми – їх 76,3 %, таких сімей в Україні нараховується 1,8 млн. [11, с. 206-207].

Неповна сім'я утворюється внаслідок розірвання шлюбу, позашлюбного народження дитини, смерті одного з батьків чи роздільного їхнього проживання. У зв'язку з цим розрізняють наступні різновиди неповних сімей: осиротіла, позашлюбна, розведена.

Залежно від того, хто з батьків займається вихованням дитини, виділяють: материнські і батьківські неповні сім'ї. По кількості поколінь у сім'ї розрізняють: *неповну просту* – мати (батько) з дитиною чи декількома дітьми і *неповну розширену* – мати (батько) з одним чи декількома дітьми й іншими родичами. Останні складають абсолютну більшість серед неповних сімей.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, можна стверджувати, що традиційний сімейний спосіб життя в Україні, трансформується, стає більш різноманітною, переважна більшість дітей народжується у батьків, які перебувають в шлюбі, і виховується в повній сім'ї, де проживають з батьком і матір'ю. Однак є певні соціально-демографічні явища, сучасні масштаби яких свідчать про несприятливі умови існування сім'ї, деформацію її специфічних функцій – велика чисельність дітей-соціальних сиріт, поява соціально дезадаптованих «дітей вулиці», значний відсоток неповних сімей серед сімейних осередків з дітьми, нестабільність шлюбних відносин. В умовах сучасної України ці явища можна вважати кризовими проявами, що виходять за межі постіндустріальної трансформації та засвідчують серйозні «збої» у механізмі реалізації основних функцій сім'ї.

Згідно із статистичними даними в Україні 1492864 сімей, що складаються із матері з дітьми (10,6 % від загальної кількості сімей) і 135198 сімей, що складаються із батька з дітьми (1,0 %).

Основна частина неповних сімей (76,1 %) мешкає у містах (більше 60 % з них – у великих

містах) і тільки кожна четверта неповна сім'я є сільською.

Результати опитування, що проводилося Українським інститутом соціальних досліджень

серед членів сімей, в яких дітей виховує один із батьків дають підстави говорити про специфічний соціально-психологічний клімат, що панує серед представників цієї верстви населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амджадін Л. Трансформаційні зміни інституту сім'ї та шлюбних відносин в українському суспільстві: гендерний аналіз / Л. Амджадін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 3. – С. 60–76.
2. Веред І. С. Соціологія девіантної поведінки : [навчальний посібник] / І. С. Веред, Ю. В. Кушнір. – Донецьк: КЩ, 2013. – 192 с.
3. Возняк Я. Проблема домашнього насильства в Україні: на чий стороні соціум? / Я. Возняк // Гуманітарні та соціальні науки: матеріали I Міжнародної конференції молодих вчених HSS – 2009. – С. 243–246.
4. Думко Ф. К. Насильство у сім'ї / Ф. К. Думко // Вісник Харківського державного університету «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 1999. – № 433 – 185 с.
5. Кирик Ю. Алкоголь: Як вирватися із зачарованого кола / Ю. Кирик. – Львів : Свічадо, 2006. – 128 с.
6. Лукашевич М. П. Соціологія сім'ї : [підручник] / М. П. Лукашевич, Ф.Ф. Шандор. – К. : Знання, 2013. – 223 с.
7. Москаленко В. Д. Жены больных алкоголизмом: Психологическая консультация / В. Д. Москаленко // Вопросы психологии. – 1991. – № 5. – С. 91–97.
8. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності / З. М. Шевців. – Київ : «Центр учбової літератури», 2012. – 246 с.

Рецензенти: Лозко Г. С., д.філос.н., професор;
Гавеля В. Л., д.філос.н., професор.

© Борщ К. К., 2014

Дата надходження статті до редакції 05.05.2014 р.

БОРЩ Костянтин Костянтинович – кандидат соціологічних наук, доцент Ужгородського національного університету.

Коло наукових інтересів: соціологія сім'ї.